

МИСТЕЦТВО У ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

На основі аналізу сучасних наукових підходів до проблеми професійного розвитку особистості визначаються основні етапи цього процесу. Розкрито педагогічний потенціал мистецтва як ефективного засобу професійного розвитку особистості, його значення у формуванні професійних якостей і творчої індивідуальності майбутнього фахівця, можливості мистецтва в процесі професійної адаптації та професійної рецесії людини. На цій підставі робиться висновок, що сучасний фахівець повинен навчатися грамотно і ефективно використовувати розвивальні можливості мистецтва для професійного та життєвого розвитку досягнення професійного ідеалу.

Ключові слова: професійний розвиток, креативна особистість, мистецтво, ідеал професіоналізму.

На основе анализа современных научных подходов к проблеме профессионального развития личности определяются основные этапы этого процесса. Раскрыто педагогический потенциал искусства как эффективного средства профессионального развития личности, его значение в формировании профессиональных качеств и творческой индивидуальности будущего специалиста, возможности искусства в процессе профессиональной адаптации и профессиональной рецессии человека. На этом осно-

вании делается вывод, что современный специалист должен учиться грамотно и эффективно использовать развивающие возможности искусства для профессионального и жизненного развития достижения профессионального идеала.

Ключевые слова: профессиональное развитие, креативная личность, искусство, идеал профессионализма.

On the basis of the analysis of the modern scientific approaches to the problem of professional development of a person the basic stages of this process are determined. Pedagogical potential of art as effective means of professional development, its part in formation of professional qualities and creative individuality of the future have been revealed the opportunities of art during professional adaptation and professional recession

of the person have been considered. On this basis the conclusion about the competent and effective use of increasing opportunities of art for professional and personal development,

and becoming a professional model.

Keywords: professional development, creative individuality, art, model of professionalism.

Початок третього тисячоліття характеризується значним прискоренням темпів розвитку виробництва, зростанням його наукоємності, посиленням зв'язку із ринком праці, а отже, – зміною умов професійної діяльності фахівців та підвищенням вимог до їхнього професіоналізму. Це зумовлює переосмислення пріоритетів сучасної

професійної освіти, яка перетворюється з «освіти на все життя» на освіту впродовж життя».

За таких умов головною метою професійної підготовки спеціаліста стає забезпечення його конкурентоспроможності, вироблення в нього

спрямованості на постійне фахове самовдосконалення, формування здатності до виконання своєї професійної діяльності на найвищому рівні.

Останнє досягається завдяки невпинному професійному розвитку фахівця, який не обмежується лише підвищенням своєї професійної компетентності, а передбачає зростання своїх спеціальних здібностей та професійно значущих якостей своїх.

Серед різноманітних засобів ефективного формування цих якостей особливе місце належить мистецтву. Воно опочуттєвлює й гуманістично спрямовує процес професійного становлення майбутніх фахівців; сприяє емоційному усвідомленню ними соціальної значущості прилучення професіонала будь-якого профілю до культури людства; розкриває значення гуманістичних чинників як фундаменту життєтворчості та професійної діяльності особистості. Тому в умовах реформування сучасної професійної освіти, пошуку нетрадиційних підходів до розв'язання завдань професійної підготовки фахівців мистецтво набуває нового соціокультурного змісту й освітнього значення.

Вперше в Україні про необхідність використання його у розвитку особистості професіонала заявив у своїх наукових працях академік НАПН України, доктор філософських наук, професор І. Зязюн: «Якщо раніше вважалося, що витoki підвищення продуктивності праці зумовлюються фізичними можливостями робітника, навичками його рухливості, то у сучасному виробництві основоположним фактором зростання продуктивності праці, її ефективності і якості стає особиста культура робітника. Сучасному виробництву необхідні виробники-особистості з обширом світогляду, з багатою структурою потреб, з розвиненою уявою, з постійним прагненням до самоудосконалення не лише фахового, але й загальнокультурного» [4, с. 24].

Цю ідею підтримала і розвинула у своїх працях доктор педагогічних наук, професор О. Рудницька, яка обстоювала думку щодо необхідності використання у професійній педагогіці багатого дидактичного і виховного потенціалу мистецтва (за її визначенням – «педагогіки мистецтва») з метою формування професійно значущих якостей особистості фахівця. Позитивна оцінка можливостей мистецтва у професійному розвитку особистості висловлена також у працях вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем гуманізації та забезпечення культуровідповідності професійної освіти (С. Батишев, Г. Балл, Н. Ничкал, В. Орлов, Н. Побірченко, Е. Помиткін, В. Радкевич, В. Рибалка, С. Сисоєва та ін.).

С. 573.

Разом з тим, незважаючи на небайдужість цих науковців до проблеми використання мистецтва у розвитку особистості професіонала, остання не стала предметом їхніх спеціальних наукових досліджень.

Тому завданням нашої статті є обґрунтування розвивального потенціалу мистецтва у системі професійної освіти та визначення перспективних напрямів залучення фахівців немистецьких спеціальностей до спілкування з ним з метою гармонізації їхнього професійного, особистісного і творчого розвитку.

Науковий підхід до аналізу даної проблеми вимагає, перш за все, з'ясування сутності поняття «професійний розвиток».

Більшість науковців розглядають його як інтеграцію двох процесів: розвиток особистості в онтогенезі (упродовж життя) та її професіоналізацію (від періоду професійного самовизначення до завершення активної трудової діяльності) [3, с. 188]. Ю. Поваренков вважає професійне становлення особистості процесом поетапного розв'язання комплексу суперечностей, узгодження різноманітних тенденцій, що задаються базовим протиріччям між соціально-професійними вимогами до індивіда, та його бажаннями й можливостями щодо їх реалізації [9, с. 211].

На переконання психологів, джерелом і рушійною силою професійного розвитку особистості є усвідомлення нею протиріччя між ідеальним «образом професіонала» та реальним її образом «Я-професіонала». Зіставлення останніх, оцінювання міри їх невідповідності спричиняють прагнення особистості до вироблення стратегій для наближення до еталонної моделі, активізують її діяльність щодо їхньої реалізації, розвивають спрямованість на досягнення бажаних результатів і таким чином виступають регуляторами динаміки основних складових професійного розвитку: професійної самооцінки, професійної придатності, професійної мотивації; професійної компетентності (професіоналізму діяльності); професійно значущих особистісних якостей і спеціальних здібностей (професіоналізму особистості); професіоналізму фахового самовдосконалення тощо.

З метою дослідження динаміки розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності вченими-психологами розроблено модель професійного розвитку, яка охоплює ряд основних стадій: допрофесійний розвиток (стадії передгри, гри, оволодіння навчальною діяльністю); розвиток у період вибору професії (стадія оптації);

С 574.

розвиток у період професійної підготовки та становлення професіонала (стадії професійного навчання, професійної адаптації, розвитку професіонала, реалізації професіонала, професійного спаду) [3, с.188-189].

В основу виділення цих стадій покладено провідний вид діяльності людини, який сприяє формуванню в неї відповідних психічних новоутворень. Останні, на думку психологів, зумовлюють розвиток не лише самої цієї діяльності і виникнення усередині неї нових видів діяльності, а й перебудову психічних процесів людини, зміну її психологічних особливостей, розвиток її професійно значущих якостей [11, с. 29].

Мистецтво, у силу своєї універсальності, невичерпності тематики й різноманітності видів, жанрів та напрямів, може слугувати джерелом, основою і засобом професійного розвитку особистості на кожному з його етапів.

Зокрема, у період передгри, що характеризується безпосередньо-емоційним спілкуванням дитини та дорослого, вона вперше чує у народних пестушках, чугиканнях та дитячих пісеньках про різні види людської діяльності:

Ой, гоп-чуки-чуки, Куй-куй, чобіток.

Наварила баба щуки або Подай, бабо, молоток.

Щуки наварила, Не подаси молотка,

Діда накормила. Не підкую чобітка.

Беручи участь в іграх та забавах, дитина імітує найпростіші трудові процеси: «Печу-печу хлібчик», «Шевчик», «Ковалики», «Вітряк», «Вийшли в поле косарі», «Мак» та ін.

Під час навчання у школі вона знайомиться з художніми творами, вивчає пісні та вірші, у яких розповідається про різні професії: Дж. Родарі «Чим пахнуть ремесла», В. Маяковський «Ким бути», М. Підгірянка «Млин», «Тесляре, тесляре, збудуй мені хижку», П. Грабовський «Швачка» та ін.

У період оптації значний вплив на старших учнів справляють «образи професій, створені у теле- та кінофільмах (причому після перегляду багатьох стрічок оптанти нерідко отримують викривлені уявлення про них). На екрані складається свій перелік «престижних» професій, які гарантують «красиве» життя майбутньому професіоналу: кіноактор, співак, модель, дизайнер, менеджер, юрист, політик,

С. 575.

перекладач, журналіст, спецназівець, шофер- «дальнобійник», «крутий» бізнесмен, який має власну фірму тощо. До них зараховуються і проститутки, бандити, рекетири та хакери, чий рід занять у сучасному кіно та на телебаченні відверто романтизується. Професії ж інженера, лікаря, вчителя, робітника – навпаки, нерідко свідчать про те, що їх представники є «невдахами», чия професійна кар'єра не склалася і які змушені ледве зводити кінці з кінцями, живучи «на одну зарплату».

Наполегливість і невпинність реклами на TV зумовлює не лише бажання молоді смачно поїсти та гарно відпочити, а й спрямовує її на поповнення рядів працівників МакДональдсів інших закладів швидкого харчування та готельного господарства, а також туристичних фірм, які організують подорожі «успішних» людей до «раю».

Розглядаючи стадію професійного навчання, можна виділити два напрями впливу мистецтва на професійний розвиток майбутнього фахівця: професіоналізуючий (в умовах професійної мистецької, мистецько-педагогічної та професійно-художньої освіти) і супутній, «фасилітуючий» (в умовах неперервної професійної освіти фахівців немистецьких спеціальностей).

У професійній мистецькій освіті професійний розвиток особистості зумовлюється мистецтвом і поза ним стає просто неможливим: мистецтво є основою входження особистості у професію, засобом розвитку професійних якостей, знань, умінь і навичок майбутнього фахівця, оволодіння ним своїм фахом, секретами професійної майстерності.

Професійна мистецька освіта охоплює велику палітру мистецьких спеціальностей і відповідно навчальних закладів різних рівнів акредитації для професійної підготовки майбутніх фахівців: спеціальні школи-десятирічки та училища (музичні, художні, хореографічні, театральні, циркові, училища культури); академії (музичні та художні), консерваторії, інститути (театральні, художньо-промислові та ін.), університети культури та мистецтв тощо. Крім того, професійна мистецька освіта характеризується специфічністю змісту, методів, засобів і форм навчання та професійного виховання учнів чи студентів, залежністю їх від виду мистецтва, який опановують майбутні митці: музиканти, художники, хореографи, викладачі відповідних мистецьких позашкільних закладів освіти (ДМШ, ДХШ та ін.); актори театру і кіно, артисти цирку, режисери, оператори, мистецтвознавці, фахівці музейної справи тощо.

Визначальною ознакою професійної мистецької освіти є інтегративність її змісту, що ґрунтується на об'єднанні навколо _

С. 576.

домінантного різновиду мистецтва інших його видів і вивченні їх у взаємозв'язку й взаємозалежності із цим різновидом. Завдяки цьому створюється широке і багатогранне мистецьке середовище професійної підготовки майбутнього митця, що забезпечує різнобічність і гармонійність його професійного розвитку.

Мистецько-педагогічна освіта спрямована на професійну підготовку майбутніх викладачів мистецьких дисциплін та художньої культури. Вона надається музично-педагогічними, художньо-педагогічними, художньо-графічними, психолого-педагогічними та іншими факультетами вищих педагогічних навчальних закладів і органічно поєднує у собі дві складові: професійну мистецьку і професійну педагогічну освіту. Завдяки цьому студенти означених факультетів мають змогу отримати подвійну спеціальність: вчитель музики і художньої культури, вчитель початкових класів і образотворчого мистецтва, соціальний педагог і керівник дитячого театрального колективу тощо.

На відміну від професійної мистецької освіти, у якій пріоритет надається вивченню відповідного різновиду мистецтва, а педагогічна підготовка до його викладання має додатковий характер, у мистецько-педагогічній освіті основна увага приділяється педагогічній та методичній підготовці майбутнього вчителя мистецьких дисциплін, а не розвитку його виконавських умінь та навичок. Доцільність цього доводиться вченими, педагогами і митцями, які розробляють проблеми педагогіки мистецтва та мистецької освіти. Зокрема, литовський педагог і композитор Е. Бальчитіс наголошував на тому, що коли доводиться обирати між музичними і педагогічними якостями вчителя-музиканта, слід віддавати перевагу «гарному педагогові й посередньому музиканту перед гарним музикантом і поганим педагогом, оскільки музичне виховання у загальноосвітній школі – це насамперед педагогіка – специфічна, музична, – але педагогіка. А вона, як і мистецтво музики, вимагає найтоншого управління, логічності, послідовності, методичних і загальнопедагогічних знань» [2, с. 298].

Оскільки головним професійним завданням викладачів мистецьких дисциплін та художньої культури є забезпечення належного якісного рівня не спеціальної, а загальної мистецької освіти учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів, то вплив мистецтва на професійний розвиток особистості майбутніх педагогів спрямовується перш за все на виховання в них любові до мистецтва і формування їхньої спрямованості на прищеплення цієї любові своїм учням. Крім того, важливість мистецтва як засобу професійного розвитку особистості майбутніх вчителів

C. 577

мистецьких дисциплін полягає у його здатності впливати на формування в них таких педагогічних якостей, які є професійно необхідними для здійснення естетичного виховання школярів: емоційна чутливість, педагогічна уява, креативність, емпатія тощо.

Професійно-художня освіта надається професійно-художніми навчальними закладами I-II рівнів акредитації (вищими художньо-професійними та професійно-художніми училищами), які забезпечують професійну підготовку майбутніх художників-оформлювачів, виробників художніх виробів із дерева, дизайнерів середовища, а також майстрів народних художніх промислів і ремесел: гончарства, різьблення по дереву, художньої обробки металу, художнього ткацтва, килимарства, вишивки та ін. Праця цих фахівців, хоча й спрямована на задоволення передусім утилітарних потреб споживачів, має водночас яскраво виражене естетичне забарвлення, адже вона неможлива поза естетичним контекстом, що сполучає утилітарні, функціональні та художні аспекти виробу [1, с. 7].

Оскільки краса і користь, непорушність традицій і відповідність вимогам сучасності є основоположними принципами народного мистецтва, то визначальною особливістю професійно-художньої освіти є органічне поєднання у ній мистецького начала і ремесла. Тому одночасно з опануванням практичних умінь і навичок роботи з певним матеріалом, оволодінням різними художніми техніками учні отримують в училищі знання з історії образотворчого мистецтва, історії релігії та іконографії, історії орнаментів і народних художніх промислів, основ архітектури, технічної естетики і ергономіки, рисунку, живопису, ліплення, композиції, кольорознавства, колористики, креслення і перспективи тощо. Разом з тим, вже навіть наведений вище перелік мистецьких навчальних предметів свідчить про те, що у переважній більшості професійно-художніх навчальних закладів викладаються лише професійно орієнтовані образотворчі дисципліни. Вивчення у них інших різновидів мистецтва та опанування знань із загальної теорії та історії мистецтв навчальними планами і програмами не передбачено. Як наслідок, вузька спеціалізація професійної підготовки учнів професійно-художніх та художньо-професійних училищ, що відбувається поза загально-мистецьким і загальнокультурним контекстом, не завжди в змозі забезпечити належний рівень їхньої власне професійно-художньої, тобто мистецької освіти, яка не обмежується лише досягненням певної якості оволодіння своїм ремеслом, але й органічно включає в себе високу

C. 578__

професійну естетику праці майбутніх фахівців, що унеможливило виготовлення ними китчу, продукції низької художньої якості.

Деякі сучасні мистці, очільники власних шкіл народних ремесел, вже зрозуміли це. Зокрема, Юлія Петрова-Антомонова – мисткиня-коваль, не лише передає своїм учням власні секрети художньої обробки металу, але й читає їм лекції про різні мистецькі стилі, щоби вони краще могли відчутти «дух», художні особливості виробу, над яким працюють. На жаль, таке навчання поки що практикують лише окремі приватні майстри, а у державних професійно-художніх закладах все залишається по-старому.

Саме тому, на нашу думку, і протиставляються нині у народному мовленнєвому обігу поняття «мистець» і «ремісник», і вживається останнє слово у негативному значенні, стаючи синонімом антихудожності, відсутності смаку, «ерзацкультури, що паразитує на традиціях народного мистецтва» (О. Пошивайло) [10, с. 5].

Якщо говорити про роль і місце мистецтва у системі професійної підготовки фахівців немистецьких спеціальностей, то слід відзначити значні кількісні та якісні відмінності у мистецькому компоненті змісту цієї підготовки для фахівців різних професій, що коливаються від достатньо вагомого значення мистецтва (для швейної промисловості, перукарської та поліграфічної справи, сфери харчування і торгівлі, готельного і туристичного бізнесу, будівництва, квітникарства), до майже невідчутної його ролі (для кваліфікованих робітників з інструментом; робітників, працюючих на конвейєрі; робітників, зайнятих у сільському та лісовому господарствах, риборозведенні, морському й річковому пароплаванні, на транспорті тощо).

Але, незважаючи на різну вагу мистецького компонента у професійній підготовці цих працівників, не слід недооцінювати його значення у формуванні їхніх професійних та особистісних якостей, оскільки впровадження мистецтва у змісті професійного навчання і виховання майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів сприятиме створенню естетичного поля їхньої професійної підготовки й підвищенню рівня їхнього художньо-естетичного розвитку. А останній нині все більше перетворюється на чинник забезпечення ефективності професійної діяльності фахівця будь-якого профілю. Про це свідчать і слова С. Русової, яка зазначала, що людина, вихована в оточенні мистецтва, сама стає гармонійною, оскільки, від естетичних вражень ця гармонія, упорядкованість переходить у її серце, утворює звички, виявляється у красі поведінки, в граційності усіх рухів, в гармонійності __ __

вчинків, у смаку до всього гармонійного. Така людина несе красу й гармонію в світ, у якому живе і працює. Вона створює навколо себе своєрідне естетичне поле, що виявляється в естетиці її побуту, у якості продуктів її праці, у високому, «артистичному» рівні її професійної діяльності, зорієнтованої на досягнення результатів, що відповідають естетичному ідеалу й загальнолюдським гуманістичним цінностям – Істині, Добру і Красі.

Після завершення професійного навчання і отримання відповідного документа, що підтверджує кваліфікацію молодого спеціаліста, починається один з найскладніших етапів його професійного становлення – професійна адаптація, що за своєю сутністю є поступовим входженням особистості в умови професійної діяльності [5, с. 293], перетворенням початківця на справжнього професіонала. Цей процес охоплює підготовчий та основний етапи, у ході яких відбувається біологічне та соціально-психологічне пристосування новачка до умов своєї праці.

Молодий професіонал проходить при цьому стадії: самопрезентації, знаходження своєї «ніші» у вже сформованому виробничому колективі, прийняття на себе певної професійної ролі, самоствердження тощо. Цей процес супроводжується сильним емоційним і фізичним напруженням і вимагає від особистості значних зусиль.

Полегшити молодому спеціалісту проходження цієї важкої у психологічному плані стадії професійного становлення також може мистецтво. Воно здатне створювати зони захисного збудження, занурюючись у які, людина знімає стрес, дає вихід негативним емоціям, відпочиває, знаходить правильне вирішення проблем, що її хвилюють. Саме ця властивість мистецтва стала основою створення психодрами та арт-терапії, яка охоплює: музико-терапію, бібліо-терапію, танцювальну терапію, лялько-терапію, казко-терапію, проєктивний малюнок, вигадкування історій тощо. Залучення молодого спеціаліста до цих видів мистецької діяльності розвиває в нього здібності до самовираження і самопізнання, гармонізує його особистість, сприяє індивідуалізації його саморозвитку «на основі встановлення зрілого балансу між несвідомим і свідомим його «Я» [7, с. 161] і в такий спосіб полегшує процес його професійної ідентифікації та адаптації.

Значення мистецтва у розвитку професіонала на етапі його професійної зрілості полягає у тому, що воно не лише сприяє вдосконаленню його професійно значущих якостей і творчих здібностей, але й змушує його замислитися над морально-етичними аспектами своєї

С. 580

професійної діяльності, її наслідками. Сьогодні це стає особливо актуальним, оскільки поняття «високий професіоналізм» у розумінні багатьох фахівців нерідко не містить такої важливої складової як «висока людяність», гуманістична спрямованість професійної діяльності. Як наслідок, іманентними ознаками цілого ряду сучасних професіоналів стали бездуховність і моральний релятивізм особистості, спрямованість на розробку й бездумне використання антигуманних наукових відкриттів і виробничих технологій, зокрема, проведення дослідів з клонування людини, створення біологічної й хімічної зброї тощо. Причини таких явищ полягають, на нашу думку, у панівному технократичному підході до освіти, за якого вона, забезпечуючи особистості високий рівень знань і професійної компетентності, не розвиває її емоційно-почуттєвої сфери, не дає їй стійких моральних орієнтирів.

Нині постіндустріальне суспільство намагається змінити свої освітні пріоритети і протиставити технократичному підходу гуманістичний, аксіологічний та культурологічний, які центрують освітній процес навколо людини і спрямовують його на залучення особистості до національних і загальнолюдських гуманістичних цінностей, закладених у культурі та мистецтві. Розуміючи життєву необхідність цього, Д. Лихачов зазначав, що, спілкуючись із мистецтвом, людина «стає морально кращою, а отже, – й більш щасливою, оскільки збагачена через мистецтво даром доброго розуміння світу, минулого, вона легше розуміє інших людей, різні національні культури – їй легше жити» [6, с. 88].

Важливе значення мистецтва у забезпеченні успішної професійної діяльності особистості полягає і у тому, що воно розвиває творчу індивідуальність професіонала, визначальною ознакою якої науковці вважають його потребу у професійній самореалізації, тобто у якомога повнішій реалізації своїх потенцій у професійній діяльності [8, с. 109].

Професійна самореалізація особистості уможливорюється завдяки її прагненню організувати й спрямувати свою професійну діяльність так, щоби зробити власний, реальний внесок у розвиток своєї професійної справи, залишити по собі яскравий слід, створити щось нове, цінне і корисне, започаткувати власну школу, виховати учнів тощо. На практиці_ про успішність професійної самореалізації особистості свідчать: наявність в неї власного стилю професійної діяльності, свого «професійного почерку»; здатність фахівця організовувати виробничий процес, відповідно до власного бачення; приймати нестандартні творчі рішення; йти на розумний ризик; змінювати застарілі, непродуктивні виробничі _

С. 581

технології і впроваджувати нові; розробляти раціоналізаторські пропозиції, застосовувати інноваційні методи керівництва, знаходити неочікувані, оригінальні способи для розв'язання складних проблем, започатковувати сміливі проекти, відкривати нові можливості щодо використання наявних ресурсів з метою отримання максимальної вигоди та створення найбільш комфортних умов для споживачів; вдосконалювати сервіс та форми обслуговування клієнтів та ін.

Професійна самореалізація включає також і створення власного іміджу професіонала, який формується на основі його манери говорити, одягатися, поводитися тощо. І у цьому відчутну роль теж відіграє мистецтво. Зокрема, читання художньої літератури дозволяє діловій людині поповнити свій лексичний запас, прикрасити мовлення влучними цитатами з художніх творів, афоризмами, гумором, яскравими прикладами. Знання з кольорознавства та психології мистецтва допомагають професіоналу вдало поєднувати кольори при підготовці таблиць, діаграм, слайдів та інших ілюстративних матеріалів до своїх виступів. А представникам таких професій як модельєр, стиліст, візажист тощо взагалі неможливо самореалізуватися у своїй професійній діяльності, не знаючи секретів мистецтва.

Останній етап професійного розвитку особистості має регресивний характер, тому він і називається професійним спадом. Із віком та приходом старості змінюються індивідуально-психологічні особливості і професійні якості людини. Вона стає вже неспроможною справлятися із своєю діяльністю на звичному для неї професійному рівні, тому цей період нерідко супроводжується психологічною кризою. Справитися із нею людині похилого віку може допомогти арт-терапія та заміщення провідної професійної діяльності іншою – творчою, зокрема мистецькою.

Відомо, що нерідко люди, які були у минулому успішними професіоналами, вийшовши на «заслужений відпочинок», починають займатися літературною творчістю – пишуть мемуари, есе, статті у газети, вигадують казки для своїх онуків тощо. Іншим, достатньо поширеним, видом творчої діяльності особистості у період професійного спаду є хобі. Воно може мати як мистецький характер, так і практичний, наприклад естетичне оформлення своєї садиби, дизайн ландшафту, квітникарство, садівництво та городництво.

Мистецтво є унікальним і завжди доречним засобом професійного розвитку особистості, ненав'язливо спрямовуючим її до самостійних рішень і дій, до досягнення власного професійного ідеалу. І тому

С.582.

сучасному професіоналу слід вміти грамотно і ефективно використовувати його потенційні розвивальні можливості на шляху свого життєвого і професійного становлення.

Список використаних джерел

1. Ареф'єва А.А. Мистецтво навколо нас. Світ самодіяльної творчості / Від ремесла до творчості / Упор. Ю. Г. Легенький. – К. : Час, 1990.
2. Бальчитис Е.В. О системе и методах обучения музыке в средних классах общеобразовательных школ Литвы / Под ред. Л.А. Баренбойма. – М. : Сов. композитор, 1978. – Вып. 1. – С. 235–299.
3. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособие. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
4. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії : навч. посібник. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. 1997. – 302 с.
5. Казаков В.Г., Кондратьева Л.Л. Психология : учеб. – М. : Высш. шк, 1989. – 383 с.
6. Лихачёв Д.С. Письма о добром и прекрасном / Сост. и общ. ред. Г.А. Дубровской. – Симферополь : Таврия, 1990. – 176 с.
7. Осипова А.А. Общая психокоррекция : учеб. пособие. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 512 с.
8. Педагогика : педагогические теории, системы, технологии : учебник / Смирнов С.А., Котова И.Б., Шиянов Е.Н. и др. ; под ред. С.А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М. : Академия, 2001. – 512 с.
9. Поваренков Ю.П. Психологические основы целостного подхода к процессу профессионализации личности. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В.А. Бодрова. – М. : Ин-т психол. АН СССР, 1991.
10. Пошивайло О. Збереження визначних центрів народної художньої культури українців: уроки історії і шляхи реанімації // Українська керамологія : Національний науковий щорічник / За ред. О. Пошивайла. – Опішне : Українське народознавство, 2002. – Кн. 2. – С. 5–11.
11. Сапогова Е.Е. Психология развития человека : учеб. пособие. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 460 с.